

УДК 343.98

СТАСЮК Л.Л., кандидат політичних наук, доцент,
проректор з навчально-виховної роботи
Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

УМОВИ ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧИМОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПО КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРО ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ

***Анотація.** Розкрито умови отримання криміналістично значимої інформації під час огляду місця події по кримінальних справах про екологічні злочини. Наведені типові об'єкти огляду, порядок його проведення, можливості використання спеціальних знань, правила фіксації криміналістично значимої інформації.*

***Аннотация.** Раскрыты условия получения криминалистически значимой информации во время осмотра места преступления по уголовным делам об экологических преступлениях. Приведенные типичные объекты осмотра, порядок его проведения, возможности использования специальных знаний, правила фиксации криминалистически значимой информации.*

***Summary.** Disclosed the conditions for obtaining forensic relevant information during crime scene investigation in criminal cases of environmental crime. These objects are typical inspection procedure for its implementation, the possibility of using the expertise of forensic rules fixing the relevant information.*

***Ключові слова:** розслідування екологічних злочинів, огляд місця події при розслідуванні екологічних злочинів, розслідування злочинів проти довкілля.*

Постановка проблеми. Діяльність людини, пов'язана з інтенсивним використанням природних ресурсів, бурхливим розвитком промислового й сільськогосподарського виробництва, посиленням процесів урбанізації населення, переслідує суспільно корисні цілі, однак нерідко поєднана із заповіданням істотної шкоди природному середовищу, з небезпекою для життя й здоров'я людей.

Стан навколишнього природного середовища в окремих регіонах України оцінюється як вкрай сприятливий. У пресі й наукових публікаціях відзначається розширення регіонів, де такий стан набув характеру екологічного лиха. У більшості великих міст вміст хімічних речовин у водах і атмосфері перевищує допустимий в десятки разів. Накопичення токсичних металів у тканинах і органах ініціює виникнення онкологічних і алергійних захворювань, ендокринної патології, порушення дітородної функції.

Забруднення природного середовища впливає на стан лісів і чисельність рибних запасів. Екологічно неблагополучний стан середовища великих промислових центрів породжує соціальні проблеми, пов'язані з міграцією населення з екологічних мотивів.

Все це свідчить про те, що злочини, пов'язані з порушенням екологічних норм і правил, становлять значну небезпеку для населення нашої держави. Однак рівень латентності саме цієї категорії злочинів залишається високим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми розслідування таких злочинів були в центрі уваги науковців, про це свідчать роботи вітчизняних та зарубіжних криміналістів .В. Агафонова, В.М. Бикова, А.В. Втюріна, М.М. Букаєва, Л.В. Вініцко, Т.С. Волчецької, В.М. Григор'єва, Т.А. Діканова, С.Ю. Журавльова, Д.О. Корецького, М.П. Косоплечева, В.П. Кувалдіна, С.Д. Кустановича, І.М. Лузгіна, Г.М. Меретукова, І.Д. Моторного, В.М. Плескачевського, А.С. Подшибякіна, В.П. Тихого, Є.М. Тихонова, О.І. Устінова та ін.

Метою статті є розкриття умови отримання криміналістично значимої інформації під час огляду місця події по кримінальних справах про екологічні злочини.

Виклад основного матеріалу. Криміналістично значима інформація міститься, як правило, вже в самій обстановці вчиненого екологічного злочину, вона містить у собі відомості про місце, час, сліди злочину й механізм слідоутворення.

Місцем забруднення може бути як виробнича, так і інша, навіть віддалена територія. Визначення часу події, яка відбулася, нерідко дозволяє встановлювати безпосереднє підприємство-забруднювач, особливо в тих випадках, коли в зоні забруднення перебуває небагато потенційно небезпечних в екологічному відношенні об'єктів. Виконанню цього завдання сприяє також встановлення виду забруднення, ступеню й часу його поширення, можливих технологічних неполадок на промисловому або сільськогосподарському підприємстві, водному, залізничному або повітряному транспорті.

Слідами екологічних злочинів можуть бути забруднюючі речовини у вигляді нафтопродуктів, неочищених і незнезаражених стічних вод, відходів діяльності господарських і промислових об'єктів, зокрема, солей важких металів, різних кислот і інших речовин, у тому числі радіоактивних. Вони нерідко викидаються підприємствами чорної металургії, хімічної промисловості. Фекальні стоки найчастіше являють собою відходи тваринницьких ферм. У навколишньому середовищі найчастіше залишаються сліди від специфічних забруднюючих речовин у вигляді ртуті, свинцю, сажі, фенолу, сірководню й ін. [4, с. 564 – 564].

Специфіка екологічних злочинів така, що обставини, пов'язані з порушенням екологічних правил, знаходять відображення як у різних документах самого підприємства, так і органів державного екологічного контролю. Завдання слідчого полягає к тому, щоб відшукати такі документи й виявити в них необхідну інформацію.

Особливості огляду місця події по даній категорії справ обумовлені необхідністю огляду значної кількості об'єктів, просторістю земельних і водних ділянок забрудненої території, які підлягають огляду, незвичними умовами, у яких у ряді випадків проводиться огляд (на воді, під землею, а іноді й під водою), розбіжністю місця виявлення шкідливих наслідків і місця скидання неочищених стічних вод (відходів промислового виробництва – при забрудненні повітря) через природні причини (течія ріки, дощ, напрям і сила вітру), множинністю видів потенційних забруднюючих речовин, токсичністю відходів виробництва, що викликало захворювання людей, загибель риби, рослинності [4, с. 570].

Іноді забруднюючі речовини (особливо при викидах в атмосферу шкідливих відходів виробництва, газів, пари, пилу) поширюються на десятки кілометрів. Об'єктом огляду в цих випадках повинна бути вся площа забруднення з пов'язаними з нею ділянками місцевості, де можуть бути виявлені безпосереднє джерело забруднення, сліди забруднення й інші речові докази. Під місцем події в цьому випадку варто розуміти не тільки те місце, де виявлено наслідки забруднення, але й місце, де перебуває безпосереднє джерело забруднення.

Завданнями огляду по справах про екологічні злочини є: 1) з'ясування й фіксація загальної обстановки й особливостей місця забруднення; 2) виявлення, фіксація й вилучення слідів забруднення, загиблої риби, зіпсованої сільськогосподарської продукції й ін., документів, біологічних об'єктів; 3) відшукування джерела забруднення, визначення ступеня забруднення території (водної ділянки).

При огляді місця події по справах про екологічні злочини пошукова діяльність слідчого, спрямовується на виявлення безпосереднього джерела забруднення,

коректується схемами й картами каналізаційних шляхів підприємства, міської очисної системи й т.п. документацією.

Об’єкти огляду різноманітні: водойми, ділянки рік, озер, ставків, каналів, водостоки; земельні ділянки, сільськогосподарські поля, території смітників, каналізаційні мережі, очисні спорудження, шлакозбірники й т.п.; спеціальні транспортні засоби (контейнери, цистерни, асенізаційні машини й т. ін.); плаваючі засоби (кораблі, катери, нафтоналивні баржі й т. п.); виробничі, складські, допоміжні території підприємств, цехів, котелень; сільськогосподарська продукція; отруєна риба; тварини; територія, на якій виявлено негативні наслідки викиду в атмосферу, будови, садові ділянки, городи, що перебувають на ній й т. ін. [1, с. 36-39].

Успішному проведенню огляду місця події сприяє застосування науково-технічних засобів (відеозапис) і спеціальних приладів (газоаналізатори, батометри) [3, с. 49].

З огляду на специфіку аналізованого злочину, різноманіття форм і видів забруднення, найчастіше віддаленість від населених пунктів, слідчому варто приділити особливу увагу етапу підготовки до огляду місця події.

Крім цього, доцільно розрізнити центральні й периферійні вузли місця події. Під центральним вузлом розуміється ділянка території (акваторії), де відбулося забруднення й де можна виявити його характерні наслідки. Ним може бути місце знаходження джерела забруднення, тобто очисної споруди, ставка-відстійника, котельні, місце смітника, місце розташування золопилловловлювальної установки, з безпосередньо прилягаючою до нього місцевістю. Після дослідження джерела забруднення, оглядається прилягаюча територія, шляхом пересування по спіралі від центра до периферії або в напрямі поширення шкідливих речовин. Периферійний вузол включає певну ділянку забрудненої землі або водної поверхні. Центральний вузол піддається суцільному огляду, периферійний – вибірковому.

Якщо ж слідчому не вдалося виявити джерело забруднення, огляд доцільно почати з дослідження ураженої зони території (акваторії) у напрямі, зворотному шляху поширення забруднюючих речовин. Особливу увагу доцільно приділяти місцям найбільшого зосередження загиблої риби, скупченням відходів виробництва. Ретельно обстежуються зарості чагарнику, очерету, затони. У процесі огляду проводять необхідні виміри. Беруть проби води в районі виявлення мертвої риби, вище передбачуваного джерела забруднення й нижче його на 0,5 – 1 км, вилучають по кілька екземплярів кожного виду загиблої риби, зразки ґрунту, трави, водоростей і проби повітря для лабораторного дослідження.

При забрудненні водойм ядохімікатами, застосовуваними в сільськогосподарському виробництві, огляду підлягають місця їхнього зберігання, сільськогосподарські поля, у які вони внесені, а також засоби їхнього транспортування. Зразки ґрунту відбирають у поліетиленові пакети й направляють на аналіз в агрохімічні лабораторії.

Забори повітря беруть у різних місцях регіону, який піддався забрудненню, насамперед у районі осередку (місце знаходження джерела), де виявилися шкідливі наслідки, у місцях проживання (роботи) громадян, де спостерігалася максимальна концентрація шкідливих речовин, і т. д. [3, с. 49].

При відшуканні джерела забруднення необхідно враховувати дані про напрям і силу вітру, про температуру води й повітря, а також звертати увагу на рельєф місцевості, висоту викидів, наявність сторонніх запахів, інтенсивність випадання опадів і т. п.

Значні труднощі нерідко виникають при проведенні огляду, коли джерело забруднення перебуває під водою (зруйнована нафтова свердловина, ушкоджені ємності нафтоналивного судна й т. ін.). Якщо огляд під водою проводить водолаз, слідчий не

повинен вносити до протоколу огляду відомості, повідомлювані останнім про досліджений об’єкт. У цих випадках необхідно детально допитати водолаза в якості свідка про результати огляду і скласти докладний схематичний план, креслення оглянутого об’єкта. При цьому бажано, щоб спеціаліст провів фотографування або відеозйомку під водою. Фотознімки та відеозапис варто прилучити до матеріалів кримінальної справи в якості додатку до протоколу допиту спеціаліста.

Огляд місця події за фактом забруднення води, ґрунту, повітря проводиться негайно. Це обумовлено тим, що зберегти обстановку місця події в незмінному виді тривалий час в умовах виробничої діяльності підприємств і можливих змін погоди досить важко, а особливо в тих випадках, коли джерело забруднення перебуває на значному (іноді на десятки кілометрів) відстані від місця виявлення шкідливих наслідків.

Вчасно проведений огляд місця події дозволяє не тільки виявити й зафіксувати матеріальні сліди екологічного злочину, але й усвідомити обстановку правопорушення, механізм і масштаб забруднення. Отримані дані можуть бути використані для висування слідчих версій, правильної оцінки показань потерпілого, свідка, обвинувачуваного, а також при призначенні різних видів судових експертиз.

До особливостей місця події по справах про забруднення навколишнього середовища варто віднести: множинність об’єктів огляду й видів забруднюючих речовин; просторість забруднених територій; різноманітність негативних наслідків вчиненого злочину.

На місці події огляду можуть бути піддані такі об’єкти: а) ділянки місцевості (забруднені сільськогосподарські угіддя, територія вивозу й знищення шкідливих відходів виробництва та ін.); б) забруднені водні простори (ділянки рік, озер, акваторії моря); в) забруднений повітряний простір; г) виробничі й складські приміщення промислових, комунальних, сільськогосподарських підприємств і інших організацій, їхні очисні споруди, пиловловлюючі і газоочисні установки; д) уражені шкідливими речовинами люди, тварини, птахи, риба, сільськогосподарські культури й ін.

При підготовці до огляду місця події слідчому доцільно:

а) вжити необхідних заходів по наданню допомоги потерпілим, по усуненню причин і наслідків забруднення, припиненню його подальшого поширення (у випадках, коли відоме джерело забруднення);

б) вирішити питання про участь в огляді місця події фахівців відповідного профілю в якості спеціалістів (працівників служб екологічного контролю, лікарів санепідемстанцій, біологів, інженерів по очисних спорудах, агрономів, водолазів і ін.). Надаване ними сприяння в збиранні криміналістично значимої інформації підвищує ефективність огляду. Необхідно при цьому переконатися в компетентності таких фахівців і їх незацікавленості у результатах справи. У ряді випадків до участі в огляді доцільно залучити свідків-очевидців події, представників підприємства-забруднювача, відповідальних за дотримання природоохоронних правил, осіб, прямо або побічно причетних до події;

в) запросити в якості понятих осіб, незацікавлених у результатах справи й бажано знайомих з видом діяльності, у процесі якої допущене забруднення;

г) підготувати засоби криміналістичної техніки (слідча валіза, фото- і відеозаписуючу апаратуру), а також інші технічні засоби (прилади для відбору проб повітря, води, ґрунту, дозиметри, газоаналізатори), засоби індивідуального захисту (спецодяг, протигаз і ін.) [4, с. 570 – 571].

Після прибуття на місце події спочатку оцінюють умови огляду (яка ступінь зараженості повітря й місцевості, чи припустиме знаходження там учасників огляду, чи вжиті заходи індивідуального захисту й забезпечення безпеки, приміром, якщо існує

небезпека радіоактивного зараження або вибухів). Обов'язково надають допомогу потерпілим, якщо вона не була надана раніше, проводять опитування очевидців і вживають інших заходів, спрямованих на забезпечення умов проведення огляду.

На стадії загального (статичного) огляду слідчий зі спеціалістами оглядають місце екологічного злочину з метою: а) оцінки сутності події, чи є ознаки екологічного злочину; б) визначення меж території яка оглядається, основних вузлів і об'єктів огляду; в) вживання додаткових заходів по охороні місця події, якщо в цьому є необхідність; г) уточнення завдань учасників огляду, їхнього інструктажу; д) визначення послідовності огляду місця події.

У разі наявності значних площ забрудненої території здійснюють орієнтовну й оглядову фото- і відео зйомки, які по можливості проводять з вертольотів і інших легкомоторних літальних апаратів.

На стадії загального огляду залежно від встановлення меж огляду, наявності центральних і периферійних вузлів місця події обирають і методи огляду. Центральний вузол — це насамперед саме джерело забруднення (очисна споруда, місце смітника й т.п.) або ділянки території, акваторія моря й т. п.). Довкола нього іноді на значній відстані можуть перебувати периферійні зони, причинно пов'язані із центром (примикаючі до зони забруднення, приміром, сільськогосподарські або лісові угіддя).

Центральний вузол місця події піддається суцільному огляду, периферійні зони – вибірково. Якщо джерело забруднення відоме, то доцільніше розпочати огляд з місця знаходження джерела, використовуючи ексцентричний спосіб огляду (від центра – до периферії). Якщо ж джерело забруднення встановити не вдалося, огляд починають із ураженої зони, застосовуючи концентричний спосіб огляду (від периферії – до центра). Слідчий може також пересуватися в напрямі, протилежному поширенню шкідливих речовин, використовуючи фронтальний спосіб огляду. Можлива комбінація двох, а то й усіх трьох способів огляду [1, с. 32-33].

З метою виявлення джерела забруднення враховують дані про напрям і силу вітру, характер рельєфу місцевості, температуру й швидкість течії води, висоту викидів і ступінь інтенсивності опадів і т. ін. У відшуканні можливого джерела забруднення можуть допомогти також карти або схеми каналізаційних шляхів підприємства і його очисної системи.

На стадії детального (динамічного) огляду здійснюють вузлову й детальну зйомку місця події. Тут же необхідно приділити увагу не тільки джерелу забруднення, але й наслідкам забруднення: місцям скупчень відходів виробництва; місцям найбільшого зосередження загиблих тварин, птахів, риби; уражених забрудненням сільськогосподарських посівів і дикоростучих рослин.

Характерним для цього виду огляду місця події є обов'язковий відбір проб в тому або іншому середовищі для наступного попереднього дослідження або проведення відповідної експертизи з метою встановлення джерела забруднення, характеру й ступеня враження забрудненням об'єктів.

Проби води беруть батометром або в чисті пляшки в місцях скидання стічних вод і знаходження загиблої риби на 0,5 – 1,0 км вище або нижче передбачуваного джерела забруднення в 5 – 7 пунктах. Зразки попередньо просушеного ґрунту відбирають у пакети із щільного паперу, також з різних місць при однорідному ґрунті із площі 1 – 5 га. Проби повітря також беруть із різних місць із інтервалом 0,5 – 5,0 км на висоті 1,5 – 3,5 м, як правило, за допомогою електричного аспіратора. Зразки газоповітряної суміші відбирають до проходження нею очисних пристроїв і після очищення [1, с. 38-39; 3, с. 48-49].

З місця події по справах про екологічні злочини вилучають також по кілька екземплярів загиблої риби, уражених тварин, птахів і рослин, що перебувають на

місцях забруднень. У зв'язку зі складністю відбору проб, їх зберіганням і перевезенням, проведення цієї роботи доручають фахівцям відповідного профілю. Отримані проби й екземпляри тваринного й рослинного походження направляють на дослідження в лабораторії органів, які здійснюють контроль за станом навколишнього середовища [1, с. 38-39; 2, с. 86; 3, с. 48-49].

В ході огляду місця події його результати фіксуються в робочих записах, фотозйомкою, відеозаписом. По завершенні огляду складається протокол, у якому необхідно вказати місце знаходження, вид об'єкта, який оглядається, і його індивідуалізуючі ознаки, а також вид і обсяг вилучених проб, координати місць, звідки вони отримані. Щоб не захаращувати описову частину протоколу огляду місця події, відбір проб можна оформити спеціальним протоколом, який додається потім до основного процесуального документа. Цій же меті служить фотозйомка й відеозапис. Практикують всі види зйомок місця події: орієнтуюча – для фіксації просторової довжини забрудненої території; оглядова – у межах окремих ділянок, осередків (джерел) забруднення, очисних споруд і т.п.; вузлова й детальна – для фотографування окремих вузлів і деталей об'єктів [4, с. 573-574].

Відеозапис доцільно застосовувати для фіксації триваючого викиду шкідливих речовин, термінової роботи з ліквідації наслідків забруднення й у низці інших випадків [4, с. 574].

На схемах (кресленнях, планах) місця події графічно зображуються уражені ділянки, джерела забруднення, очисні спорудження, напрямки поширення шкідливих речовин у навколишньому середовищі, місця загибелі представників флори й фауни, пункти одержання проб і т.п. [4, с. 574].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Отже, отримання криміналістично значимої інформації під час огляду місця події по справах про екологічні злочини напряму пов'язане з дотриманням криміналістичних рекомендацій щодо: підготовки до такого огляду, виокремлення об'єктів, використання приймів огляду, залучення спеціалістів, відбору проб, використання фото та відео зйомки, рисування планів та схем, виконання завдань огляду.

Використана література

1. Карагодін В.Н. Методика расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы / В.Н. Карагодін, Л.А. Иванова. – Екатеринбург : УРАГС, 2005. – 124 с.
2. Ринкова О.В. Необхідність комплексного підходу до використання спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень під час розслідування екологічних злочинів / О.В. Ринкова / Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 81 – 87.
3. Селиванов Н.А. Расследование преступных загрязнений природной среды : учебное пособие / Н.А. Селиванов, К.С. Скоромников. – М. : МНЭПУ, 1994. – 103 с.
4. Фефилатьев А.В. Расследование экологических преступлений / А.В. Фефилатьев // Криминалистика : учебник ; под ред. А.Ф. Волынского. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 562-581.

~~~~~ * * * ~~~~~